

ЛИСТУВАННЯ ВАСИЛЯ КУЧАБСЬКОГО ТА ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА – ВІДОБРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОНСЕРВАТИВНОЇ ТРАДИЦІЇ

У фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові зберігаються п'ять листів В. Кучабського до І. Крип'якевича; чотири листи знаходяться в родинному архіві Крип'якевичів. Листів І. Крип'якевича до В. Кучабського, на жаль, не знайдено. Листування між названими діячами, що не було регулярним, охоплює період з 4 червня 1925 року до 26 лютого 1935 року.

Зміст листів свідчить про велику повагу В. Кучабського до І. Крип'якевича як свого вчителя. Як відомо, після закінчення Львівського університету І. Крип'якевич спершу працював учителем приватної гімназії з українською мовою викладання Українського педагогічного товариства в Рогатині (1909–1910), згодом у філії Цісарсько-королівської академічної гімназії у Львові (1912–1914). За твердженням Я. Дашкевича, формування поглядів І. Крип'якевича як історика в умовах школи М. Грушевського та знайомства з новою західноєвропейською історіографією завершилося на початку 1910-х років, тобто коли йому було близько 25 років. На підтвердження своїх слів Я. Дашкевич наводить думки історика, датовані 1910 роком, з передмови до бібліографічного покажчика для самоосвіти з історії України: "Не вистачає обмежуватися розслідуванням зверхніх форм життя; не можна захоплюватися тільки деякими подіями, що знаходять відзвук в нашій серці; не вільно хвалити, ні критикувати, любити, ні ненавидіти; треба зрозуміти минувшину. Беремо факт за фактом, подію за подією, розглядаємо їх з усіх сторін, відчищуємо з пороку неправди і тенденції, якими вкрив їх час; освітлюємо ряди людей, що йдуть з незвісних сторін і прямують до незвісних мет (цілей. – Я. Д.); входимо в вир страждань і утіх, стремління і бажань, антагонізмів і симпатій, якими жили люди перед віками; аналізуємо чужі душі, досліджуємо краї і культури, переживаємо цілі епохи. Дослідник виходить з вузького круга подій і переходить в чимраз дальші сфери; знання поглиблюється, горизонт поширюється, темнота розсвітлюється. Знання минулих віків дає гарніше зрозуміти теперішні часи; бо теперішність має своє коріння в минувшині. Знання історії дає можливість відкрити хоч край заслони: дає глянути в таємні питання: "хто ми і пощо ми?"¹.

Що ж до В. Кучабського, то після закінчення народної школи у 1905 р. він склав вступні іспити і був прийнятий до Цісарсько-королівської (державної) академічної гімназії у Львові, а з відкриттям у 1906 р. її філії перевівся туди. Академічна гімназія була однією з дев'яти українських гімназій в Австро-Угорщині. Філія цього закладу займала приміщення четвертого поверху Народного дому з

¹ Цит. за: Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. Друге, виправлене й доповнене видання. – Львів: Піраміда, 2007. – С. 490.

окремим входом на вул. Вірменській. У восьмому класі В. Кучабський захопився історичними науками. В цей час (1912–1913) він запізнався з учителем історії І. Крип'якевичем, теплі стосунки з яким збереглися на довгі роки. Очевидно, саме тоді здібний учень запамятував важливий висновок учителя: “Повне і належне розуміння минувшини можемо досягнути лише тоді, як поставимо собі як провідну мету – пізнання держави. До якого-небудь питання приступаємо, з якого боку його освітлюємо, все остаточним мірилом повинна бути державність. Тоді зможемо здвигнути гармонійну будову української історії, в якій основу і осередок буде творити найвищий прояв людської організації – держава”².

Після закінчення гімназії у 1913 р. В. Кучабський вступив на відділення права Львівського університету. Проте мрія одержати університетську освіту цього разу не здійснилася: у 1914 р. перешкодила Перша світова війна. В. Кучабський – один із організаторів Січового Стрілецтва, активний учасник національно-визвольної боротьби, співзасновник Української військової організації.

Другою нагодою для В. Кучабського слухати лекції на той час уже добре відомого історика І. Крип'якевича було навчання в Українському таємному університеті. У 1921–1922 навчальному році він читав там курс лекцій “Історія Української держави XVII–XVIII ст.”. У конспекті лекцій із даного предмета вчений зафіксував наступну думку: “Майже нема праць, що поставили б собі як головний предмет досліду державу і з цього боку студювали історію того часу. Нашою метою буде оглянути історію України XVII–XVIII в. як історію держави: пізнати на яких основах будовано тодішню Українську державу, якими шляхами вона дійшла до розвитку і сили та які були причини її занепаду”³.

Характеризуючи діяльність І. Крип'якевича на науково-педагогічній ниві цього періоду, Я. Дашкевич зауважив: “Він (І. Крип'якевич – С. Г.) залишається послідовним у застосуванні тих методологічних правил, які намагався прищепити, зокрема, своїм учням – зрозуміло в дорадянський період, практично під час дуже короткої професури в таємному Українському університеті у Львові”⁴.

Серед тих, кому І. Крип'якевич намагався прищепити державницькі погляди, був і В. Кучабський. Він, як і С. Томашівський, Д. Дорошенко, Б. Крупницький та й сам І. Крип'якевич, виступав яскравим представником консервативно-державницької школи, започаткованої В'ячеславом Липинським.

Можна з упевненістю сказати, що участь у політичній боротьбі, у створенні Українського таємного університету сприяли становленню політичного світогляду В. Кучабського. У доповіді “Завдання української суспільності під теперішній момент” на студентському з'їзді у Львові з приводу створення таємного університету він визначив чотири першочергові заходи, які, на його думку, могли б сприяти підготовці галичан до національно-визвольної боротьби: 1) відмовитися від ілюзорної надії на чужу допомогу; 2) орієнтуватися виключно на власні сили; 3) визнати шкідливими поодинокі виступи, зокрема терористичні акції, які не підтримані масовою активністю трудящих; 4) знищити гіпноз страху перед польською

² Крип'якевич І. Державна історія // Історичний вістник. – Львів, 1923. – Ч. 1. – С. 1–3.

³ Крип'якевич І. Історія української держави від XVII–XVIII в. (Зміст лекцій 1921/22). – Львів, 1922. – С. 1.

⁴ Дашкевич Я. Іван Крип'якевич – історик консервативно-державницької школи // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – Львів: ІУ, 2001. – С. 719.

тюрмою і психологічно підготуватися до складніших і ризикованіших масових виступів у майбутньому⁵.

Літом 1923 р. В. Кучабський емігрував до Німеччини, долучившись до тієї групи галичан, які приїхали у цю країну на навчання. Першим місцем його перебування у Німеччині впродовж дванадцяти років (1923–1935) був Берлін. З 1923 по 1930 роки він навчався на філософському факультеті університету Фрідріха Вільгельма. 9 травня 1932 р. отримав наукове звання доктора філософії. Водночас В. Кучабський працював кореспондентом німецькомовних періодичних видань, головним редактором “Osteuropische Korrespondenz”, співробітником Українського наукового інституту в Берліні.

Умови для наукової праці в Берліні виявилися, за словами В. Кучабського, ідеальними, “якщо було б з чого жити”. Виснажлива праця журналіста стала для нього основним джерелом існування. У листі до І. Крип’якевича від 9 серпня 1925 р. він так описує характер цієї праці: “Запрягаюсь знову на рік у тверді журналістичні шлії. Адаже ж це не жарт: що дня принаймні 5, а то і куди більше, годин самої тільки мандрівки по безводній пустелі східно-європейської преси, аби з призьбраної по капелинці роси ще яких 3-4 години варити більше чи менше нестравну юшку статей, заміток, новин, видумок, сумбурів і ”власних” кореспонденцій... і так день у день і ніч у ніч”⁶.

У листі від 4 червня 1925 року В. Кучабський, дякуючи І. Крип’якевичу за “такого симпатичного листа”, водночас висловив свої міркування щодо змісту майбутнього політичного журналу. На його думку, цей журнал не обов’язково повинен бути виразником якоїсь політичної програми, а лише важливим засобом об’єднання людей. “Особисто я завжди був тої думки, що погляди і ріжниць в поглядах річ цілком неважна, а важне лиш – однозгідність практичної діяльності...”⁷ Саме у цьому В. Кучабський вбачав засіб побудови здорового, державотворчого консерватизму. Це був би найбільш революційний і реформаторський крок. “Хай він і не буде популярний, – зазначав учений, – річ не в популярностях ідей, лиш у впливі живих людей, – хай він виховає принаймні десяток – два майбутніх провідників споміж тих цілком ще молодих, – то й тоді його завдання буде сповнене”⁸. Якщо б вдалося організувати видання такого журналу – політично-інформаційного, критичного і дискусійного, – то це, на його думку, мало б велике значення.

В 1925 р. В. Кучабський опублікував у журналі “Політика”, який редагував С. Томашівський, дві статті: “Зміна поглядів на політику як науку” (ч. 1) та “Геополітика” (ч. 4).

У листі від 9 серпня 1925 р. В. Кучабський повідомив І. Крип’якевича про те, що він припинив переписку з львівськими адресатами, проте з істориком хотів би мати постійні контакти. В. Кучабський із приємністю читає листи І. Крип’якевича, в яких нічого не пишеться про “наші ”політичні” угруповання і про гризню

⁵ Див.: *Мартинець В.* Українське підпілля – від УВО до ОУН: спогади і матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. – Б.м., 1949. – С. 40.

⁶ Лист В. Кучабського до І. Крип’якевича. – Берлін, 1925. – 9 серпня // ЦДІА України у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 266. – Арк. 15, 16

⁷ Лист В. Кучабського до І. Крип’якевича. – Берлін, 1925. – 4 червня // Родинний архів Крип’якевичів у Львові.

⁸ Там само. – С. 16.

між ними і про різні ті бурі в склянці води, які називаються "об'єднаннями" і "розз'єднаннями", "коаліціями", "концепціями" і "комбінаціями" і "національними урядами". Вуха болять від отого виску і квику спекулянтів, тих мертвих, чорнильних, безплідних душ"⁹.

Після дуже коротенького листа В. Кучабського до І. Крип'якевича від 12 вересня 1925 р., в якому В. Кучабський дякує історика за присланих три примірники праці "Большевизм і сучасне завдання українського Заходу (національні замітки)", переписка між ними на довгих три роки припинилася¹⁰.

На початку 1929 р. переписка між І. Крип'якевичем і В. Кучабським відновилася. У листі від 28 січня 1929 р. останній дорікає І. Крип'якевичу за те, що той начебто складає зброю і передає справи "молодим". "Ви "старі" без ніякого порівняння важніші від розкританих "молодих" і поскільки Ви складаєте зброю – я не бачу ніякої можливості, аби розложене наше національне життя вже в якомусь близькому часі відзискало якусь внутрішню устійчивість"¹¹, – зазначив В. Кучабський. На його думку, політика галичан, дипломатія, стратегія не могли не припускатися "помилок", адже на пустці "нашої інтелігенщини" творчі провідники вирости не могли. Консолідуєтесь щодо оцінок майбутнього Галичини, В. Кучабський зауважив: "Надії на якусь відроднішу нашу будучину не маю, рівно що й Ви. Є дуже велика правдоподібність, усе промовляє за тим, що теперішній період – принаймні в Галичині, скінчиться також самою повною катастрофою, що в XVIII столітті"¹².

26 лютого 1929 р., відповідаючи на листа І. Крип'якевича, В. Кучабський висловив своє задоволення з приводу відновлення переписки: "Дуже зрадів я Вашим останнім листом і сподіваюся, що тепер уже наша переписка не зрветься... Я й не сподівався, що відпишете після того, як щось того зо три роки я так несподівано замовк був – аж тут такий симпатичний і прихильний лист від Вас!"¹³.

У розлозі листі В. Кучабський сформулював свої погляди на форми і методи національно-визвольної боротьби, на роль політичної еліти в цій боротьбі; визначив зміст таких категорій, як державницька ідеологія, "практична політика", духовний чин тощо.

Розглядаючи питання реальної політики, В. Кучабський визнавав рішучі дії лише за умов, якщо вони продиктовані історичними обставинами, зумовлені відповідною розстановкою політичних сил. В усіх інших випадках радикалізм у політиці вважав шкідливим. Скажімо, "непримиримість" у сеймі нічого не дала українським політикам, крім того, що змусила об'єднатися всі ворожі партії в єдиний фронт¹⁴. На думку вченого, державотворчі народи мають мужність витерпіти

⁹ Лист В. Кучабського до І. Крип'якевича. – Берлін, 1925. – 9 серпня // ЦДІА України у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 17.

¹⁰ Лист В. Кучабського до І. Крип'якевича. – Берлін, 1925. – 12 вересня // Родинний архів Крип'якевичів у Львові.

¹¹ Лист В. Кучабського до І. Крип'якевича. – Берлін, 1929. – 28 січня // ЦДІА України у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 266. – Арк. 20.

¹² Там само.

¹³ Лист В. Кучабського до І. Крип'якевича. – Берлін, 1929. – 26 лютого // Родинний архів Крип'якевичів у Львові.

¹⁴ Лист В. Кучабського до І. Крип'якевича. – Берлін, 1929. – 26 лютого // Родинний архів Крип'якевичів у Львові.

програну війну, внутрішньо підготуватися, дочекатися свого часу, аби не програти у наступній. Інші народи – охоплені панікою, зневірою у власні сили, небажанням втягуватися в затяжну боротьбу, політично банкрутують.

Схожу думку раніше висловив І. Крип'якевич. У статті “З історії Української держави”, яка з'явилася 1927 р. в газеті “Правда”, історик писав: “Українська держава постала не відразу. Великих трудів і коштів треба, щоби поставити звичайний дім – кілька ж більше зусиль вимагає величезна державна будова! Багато праці треба на підготовлення ґрунту під державу з її першої основи; ще більше заходів коштує зусиль і труду треба положити, щоби державу утримати, оборонити її та не дати упасти. Наша держава поставала поволі, на протягу довгих часів, не раз занепадала і знов підносилася; наші прадіди багато поту і крові пролили, щоби своїм дітям державу забезпечити”¹⁵.

В. Кучабський радив галицькій інтелігенції наслідувати державні (державотворчі) народи, які у політичній боротьбі вміли маневрувати, вчасно знаходити потрібні форми і методи досягнення мети. Саме з цих позицій вчений пропонує замість державницької ідеології творити державницьку тенденцію, яку називав реальною політикою. “Коли б нині українці лучилися, а не роз'єднувалися, коли б вони втискалися в державні апарати, що над нами панують, коли б їх духовна творчість дорівнювала й перевищувала сусідні, коли б здійснювана була воля опановувати їхній край своїми власними людьми і силами – тоді я сказав би, що маю перед собою державний народ і живу тенденцію, яка до державности невідхильно веде”¹⁶. Саме такою тенденцією, за свідченням В. Кучабського, відрізнялися галичани у 1918–1919 роках, які не скочувалися до внутрішньої анархії – не організували селянських виступів, не громили євреїв чи поляків. Західноукраїнський уряд був слабким, проте мав абсолютний авторитет і “ми на волос, що не заснували в Галичині держави”.

Аналізуючи українські державницькі традиції, зокрема традиції національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр., В. Кучабський із жалем констатував, що ми не змогли себе перескочити, що повторився “зловіщий” дух усієї нашої історії. Єдина втіха і надія – це та незаперечна істина, що такий важкий і тернистий шлях, який проходять українці, пройшли й інші державні народи. “Я не питаю сьогодні, чи українці “переконані”, що їм треба державности, – писав В. Кучабський, – лиш я питаю, чи це, що на Україні нині діється, дає вигляди, що там у якійсь будучині повстане держава. Діється щось такого, є там державна тенденція, то будь нині українці в своїх “переконаннях” поголовно полонофілами й русофілами, якщо тільки та тенденція достаточо скріпиться, аби державу створити – всі вони раптово перестануть бути “філами” і захотять теж по свідомим переконанням не бути “філами”, а лиш мати свою власну державу”¹⁷.

Порівняймо, наскільки близькими були державницькі погляди В. Кучабського з поглядами І. Крип'якевича, які він сформулював ще у 1923 році в статті “Державна історія”: Народ, що не створив своєї держави, хоч би й проявляв буйне життя, – все

¹⁵ [І.К.] З історії Української держави // Правда. – Львів, 1927. – 17 липня. – Ч. 7. – С. 3.

¹⁶ Лист В. Кучабського до І. Крип'якевича. – Берлін, 1929. – 26 лютого // Родинний архів Крип'якевичів у Львові.

¹⁷ Лист В. Кучабського до І. Крип'якевича. – Берлін, 1929. – 26 лютого // Родинний архів Крип'якевичів у Львові.

стоїть на рівні дитинства, недорозвитку; держава – це пробний камінь, на якому нація виказує свою зрілість, культуру, індивідуальність; держава – це найвищий етап розвитку нації, без держави нема нації”¹⁸.

І далі: “Повне і належне розуміння минувшини можемо досягнути лише тоді, як поставимо собі як провідну мету – пізнання держави. До якого-небудь питання приступаємо, з якого боку його освітлюємо, все остаточним мірилом повинна бути державність. Тоді зможемо здвигнути гармонійну будову української історії, в якій основу і осередок буде творити найвищий прояв людської організації – держава”¹⁹.

Серед проблем, які розглядав В. Кучабський у листах до І. Крип'якевича, – вирішення українського питання в Польській державі. Першу спробу дослідити цю складну проблему С. Томашівський зробив ще 1925 р. в серії статей, опублікованих у часописі “Політика”. Окремі аспекти проблеми знаходимо і в інших працях ученого, зокрема у відкритому листі до В. Липинського, опублікованому цього ж року під назвою “Про ідеї, героїв і політику”. Щодо В. Кучабського, то він песимістично дивився на перспективу вирішення українського питання у Польській державі, вважаючи, що як польський, так і український народ на той час ще не дозрів, аби можна було творити якусь реальну політику, незалежно від того, чи вона виявиться революційною чи поміркованою контрреволюційною.

У праці “Отверта відповідь польському консерватистові” В. Кучабський заявив, що не вірить в якийсь “філософський камінь”, або магічну формулу, придатних для розрубування гордієвого вузла українсько-польських відносинах, що якимись “угодою” чи “переговорами за круглим столом” реально вирішити складні міжетнічні суперечки. Вирішення названих проблем могло бути результатом тривалих складних процесів, які розгорталися би паралельно з внутрішнім оздоровленням. “Не у взаїмних “угодах” і “переговорах” між собою, тільки у викликуванні й керуванню отих внутрішніх процесів оздоровлення серед свого рідного народу лежить отже нині завдання українського і польського консерватизму, якщо вони дійсно того бажають, щоб українсько-польські взаємини перенеслися в якусь більше людяну, шануючих себе народів гідну, площину ніж та, на якій вони нині знаходяться”²⁰. Вчений рішуче відкинув ілюзію щодо створення у межах Польської держави української автономії. В листі до І. Крип'якевича від 26 лютого 1929 р. він писав, що наше ставлення до поляків не таке, як поляків до Австрії, а лише таке, як у поляків до Пруссії. Тому всякі автономістичні міркування помилкові, оскільки не враховують закоренілого шовінізму Польської держави. Поляки швидше погодяться, щоб від “козацького питання” впала держава, ніж можливий буде “козацький автономізм”. Висновок полягав у тому, що “реальна політика – це не ставити собі малі цілі, лише ставити собі досяжні цілі. Наша державність є ціллю більш досяжною ніж автономія, бо вона залежить не лише від сприятливих зовнішніх обставин, але й від нашої власної волі, навпаки ж автономія від нашої волі цілком не залежна, а залежна в цілості від волі противника, і власне такого противника”²¹.

¹⁸ Крип'якевич І. Державна історія // Історичний вістник. – Львів, 1923. – С. 1.

¹⁹ Там само. – С. 3.

²⁰ Кучабський В. Отверта відповідь польському консерватистові. – Львів, 1932. – С. 216.

²¹ Лист В. Кучабського до І. Крип'якевича. – Берлін, 1929. – 26 лютого // Родинний архів Крип'якевичів у Львові.

Розглядаючи взаємовідносини України з Польщею та Росією, В. Кучабський був переконаний, що між Москвою і Варшавою існував тихий і несвідомий, а іноді і свідомий пакт проти України. В названому листі він зазначав, що вирватися з-під впливу північного сусіда можна лише за умови, коли “наша вага на Рад[янській] Україні збільшиться так, що аби відвернути енергію України від розбивання єдності Росії не остане нічого другого, як повернутися всією Росією в купі з Україною до збавління Русинів наших бідних “од ляхської неволі”. Чи Україна ще дійде до такої ваги – дуже сумнівне”²².

Обидва вчені – І. Крип’якевич та В. Кучабський – надавали важливого значення національній еліті, яка, на їх думку, відіграла вирішальну роль у формуванні політичної культури, політичної орієнтації суспільства у найскладніші періоди його розвитку. “Історія вчить, що будучі події не є наперед суджені нам, – писав І. Крип’якевич у статті “Про значення історії для політики”, – але що про дальший напрям розвою рішає людська енергія – рішають діла політично чинних членів нації. Се заохочує до діла, до свідомої суспільної політичної діяльності! Хто пізнав, який вплив мають на нас висліди праці попередніх поколінь, той знатиме також, яке значення можуть мати його діла для будучих, ненароджених членів нації”²³.

Більш чітко й однозначно щодо ролі національної еліти в державотворчих процесах І. Крип’якевич висловився у рецензії на працю Д. Дорошенка “Огляд української історіографії” (Прага, 1923): “При творенні держави демос рідко коли показував творчий інстинкт – далеко частіше він у своїх егоїстичних змаганнях руйнував державну організацію. Коли ж розглядаємо історію вищих верств, не раз мусимо ствердити, що тільки вони були будівничими держави й вони захищали й охороняли державу і не давали їй занепасти”²⁴.

Проблеми виховання української еліти, без якої неможливо створити на місці духовної руїни незалежну Українську державу, хвилювали і В. Кучабського. Великі історичні процеси, на його думку, дуже часто віддзеркалювалися в індивідуальних долях. Скажімо, національно-визвольна боротьба 1918–1921 рр. дала змогу краще зрозуміти не тільки події XVII ст., а й причини занепаду нашої інтелігенції у 20–30-х роках. “Історія народів не повторюється, – писав В. Кучабський у листі до І. Крип’якевича від 17 січня 1935 р. – Вона є тільки вічно одна й та сама. Тільки дійсні чуда абсолютної мутації самого ества даного народу є в силі дати початок якійсь новій судьбі для нього. Це є для нас дуже прикре пізнання, бо з отакої мутації ніде, як довга і широка Україна, ні сліду. Поки-що всевладно панують серед нас – глупота і ще раз глупота: здається наше найгірше національне нещастя і перводжерело всіх інших нещасть українського розгардіяшу”²⁵. На думку вченого, треба виховувати, плекати кадри не для організації низів, а для формування

²² Там само.

²³ *Крип’якевич* І. Про значення історії для політики // Діло. – Львів, 1920. – Ч. 182. – 13 серпня. – С. 7.

²⁴ *Крип’якевич* І. Нові напрями в українській історіографії (3 нагоди “Огляду української історіографії” проф. Д. Дорошенка, Прага, 1923) // Діло. – Львів, 1924. – Ч. 93. – 27 квітня. – С. 5.

²⁵ Лист В. Кучабського до І. Крип’якевича. – Берлін, 1935. – 17 січня // ЦДІА України у Львові. – Ф. 357. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 13.

верхів. Необхідна така молода генерація політиків, з якої вийшов би свідоміший, досвідченіший політичний провід, ніж той, який був у 1918–1920 рр.

Обґрунтовуючи особливу роль провідної верстви у державотворчих процесах, В. Кучабський наголошував, що український рух є неповторним і має спиратися на власний політичний досвід, традиції та історію. У статті “Джордж Вашингтон”, присвяченій двохсотій річниці народження засновника Американської держави, він принагідно зазначив, що було б великою помилкою сліпо вчитися в інших народів. Кожний народ має місце в світі, свої життєві обставини, які відрізняються від обставин інших народів. А тому можна тільки об’єктивним пізнанням дійсності інших країн зміцнювати розуміння особливостей власних завдань, можна лише тренувати власну політичну проникливість, збагачуючи свій теоретичний кругозір аналогіями чужого життя. Бо якщо в Америці провідна верства германського походження володіла досить сильними владними традиціями, то в Україні у провідній верстви слов’янського походження мало державницьких прикмет, зате більше недбалості, схильності до індивідуалізму, продажності, відсутності витримки і самодисципліни. Тому й колоніальний народ не сформувався тут у державну націю. Не було в українців і свого Д. Вашингтона. Поява таких людей у конкретній історичній епосі мусить визріти, вона можлива тільки завдяки певній “космічній конечності”. “Чого шукати було б серед нинішнього, так глибоко схаотизованого українського народу Наполеонам, чи Бісмаркам, чи Хмельницьким, – писав В. Кучабський, – коли та світова і національно-історична година, яка сьогодні над Україною панує, сприяє тільки тому, щоби до впливу над цим народом видвигалися агітатори, демагоги, навіть авантюристи і чужі агенти?”²⁶.

У листі від 17 січня 1935 р. В. Кучабський подякував І. Крип'якевичу за високу оцінку його праці “Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918–1923”^{*} і пожалівся, що книжка не отримала в Галичині тієї оцінки, на яку він розраховував: “Ваш загальний осуд моєї книжки є дуже підхлібний для мене. Але що з того, що ця праця добре вдалася? Пишучи її, я мав надію, що її поява викличе серед нашої інтелігенції не лиш в області теорії, але й практики політики і нац[іонального] життя чистий переворот. Тим часом відгомін не вийшов взагалі ніякий”²⁷. Причину цього явища вчений вбачав у тому, що галицька інтелігенція в останньому десятилітті відкрила надзвичайно глибокий слід на процесі денационалізації національної верхівки в минулих століттях.

Отже, рівень політичної культури галичан В. Кучабський визначав тим, як вони сприймуть цю працю, як на неї зреагують і як її використають. На його думку, “можна було б внести в нашу політику й науку й письменництво істинний переворот, коли б у Львові зложився гурт молодих духом або віком, розумних, енергійних людей, до яких теж і я ввійшов би з усіма за кордоном надбаними досвідами”²⁸.

²⁶ *Кучабський В.* Джордж Вашингтон. У двохсотлітню річницю уродин. Паралелі і рефлексії // Мета. – Львів, 1932. – Ч. 8. – 28 лютого.

^{*} “Західна Україна в боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках”.

²⁷ Лист В. Кучабського до І. Крип'якевича. – Берлін, 1935. – 17 січня // ЦДІА України у Львові. – Ф. 357. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 12, 13.

²⁸ Там само.

В. Кучабський звернувся до І. Крип'якевича з проханням опублікувати рецензію на його книгу, проте з невідомих причин історик цього не зробив.

26 лютого 1935 р. вчений відправив останній із відомих нам листів І. Крип'якевичу, де відзначив, що окремі громадські та культурні діячі Галичини, серед яких Й. Сліпий, В. Залозецький, І. Крип'якевич, переконували В. Кучабського повернутися на Батьківщину для підсилення тут політично-публіцистичної діяльності. Натомість останній не бачив чіткої перспективи трудовлаштування у Львові, а тому вирішив переїхати в портове прибалтійське місто Кіль. Там згідно з підписаним контрактом він влаштувався асистентом професора Петерсона в місцевому університеті.

В. Кучабський ще раз подякував І. Крип'якевичу за допомогу в справі підготовки його повернення у Львів і водночас у досить гострій формі обґрунтував свою відмову: “Хотів би я вернути, дуже. Але ж – як морозить мене ця думка, коли подумаю про дикість і примітивність наших тамощних звичаїв і обичаїв, особливо же про оту смертельну зависть наших людей, їх інтриганство – і що найгірше! – їхню глупоту! Чи в моготу мені було б, привикши до іншої громадської культури, перенести це?”²⁹

Очевидно, гостра і не завжди справедлива критика В. Кучабського галицької інтелігенції не могла всім сподобатися. Так О. Назаруку здалося, що В. Кучабський “хоче сам блестіти, як “перший” муж на наших сміттю, хоч не має абсолютно даних на се, головню не має потрібної освіти і праці над собою та внутрішнього стриму, який можливий тільки при глибокім, релігійнім світогляді”³⁰. О. Назарук назвав В. Кучабського “анархічним” публіцистом, що не має урівноваженої психіки, а його праці, хоч і написані блискуче, є поверховими, несистемними, без органічного зв'язку.

Загалом переписка В. Кучабського та І. Крип'якевича – свідчення того, що після Першої світової війни ідеологія консерватизму реально позначилася на духовному та політичному житті галицької еліти. Вона дотримувалася погляду, що українська національна ідея може бути доведена до логічного завершення лише за умови свідомого патріотизму більшості членів суспільства; що розвинену духовну еліту можна сформувати тільки на засадах консерватизму, для чого необхідно підвищити освітній рівень молоді і, нарешті, що створення держави є творчим подвигом, який вимагає від усієї нації глибокого розуміння національно-державницького інтересу і чималих жертв.

Степан Гелей

²⁹ Лист В. Кучабського до І. Крип'якевича. – Берлін, 1935. – 26 лютого // ЦДІА України у Львові. – Ф. 357. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 17.

³⁰ Листи Осипа Назарука до В'ячеслава Липинського // В'ячеслав Липинський: архів. Т. 7. – Філадельфія: Пенсільванія, 1976. – С. 336.

Листи В. Кучабського до І. Крип'якевича

1

До І. Крип'якевича
Берлін, 4. VI. 1925

Вельмишановний Пане Докторе!

Дуже Вам дякую за Вашого такого симпатичного листа. Особисто я завжди був тої думки, що погляди і ріжниці в поглядах річ цілком неважна, а важне лиш – однозгідність практичної діяльності. Хиба багато політичних поглядів і теорій прожило більше ніж 10, 20, – 50 літ? То теж і на той майбутній політичний журнал я дивлюся не як на висказник якоїсь означеної політичної програми, – а хиба ж нам дійсно потрібно тепер програм? – лиш як на виразник об'єднання людей, і хоч з якими ріжними поглядами, – які мають одну ціль практичної їхньої діяльності: боротися, як пишете в своєму листі проти демагогії й анархії, глупости й злої волі, – словом: варварства. Якщо б удалося поставити такий журнал¹, хай лиш спершу політично-інформативний, критичний і дискусійний, то це дійсно був би дуже великий крок вперед. Я вже заявив д-ру Томашівському², що беруся реферувати в ньому справи Большевії.

– І ще одне: чи не почати б уже серед усього того вихру ріжних “новітностей” підбудовувати в нас – здоровий, будуучий консерватизм? Це був би при всіх наших революційностях таки найбільше революційний і реформаторський крок з усіх. Хай він і не буде популярний, – річ не в популярностях ідей, лиш у впливі живих людей, – хай він виховає принаймні десяток-два майбутніх провідників споміж тих цілком іще молодих, – то й тоді його завдання буде сповнене. А то вже, на правду, якось моторошно робиться на вид отої гістерії, що тепер усім нашим “кермує”. Але зрештою може ще передискутуємо всі ці справи, як напишете заповідженого Вашого довшого листа колись під час ферій.

Тим часом посилаю пропоновані Вами зміни. Завважую, що вони вийдуть книжці лиш на користь державної влади, а не засновника держави. Порівняйте тут галицьку і наддніпрянську політичну думку. В галицькій немає конструктивного, владного моменту, немає пульсу тієї волі, що хоче сама формувати дійсність. А в наддніпрянській завжди цей момент знайдете, – навіть – навіть в есерівщині. Отже не відмовляючи Галичанам достоїнства вимаганого від виконавців, я відмовляю їм прикмети вождів, провідників, самостійних державних мужів. Коли б було инакше, то нинішній стан Галичини далеко не був-би такий жалюгідний. На мій погляд важнішою річю є мозок і воля нації, усіблені в вожді, чи в провідній верстві, ніж у якости маси. Масу, і то таку, якої сам варта, провідник завжди знайде. Так уже зложилося це в моїх переконаннях відтіль здалека. – Але Ви маєте рацію, що треба счеркнути цей уступ про хиби галичан. Адже ж уся ціль моєї книжки в тому, щоб викликати в них – великі амбіції.

Зрештою буде нагода переговорити дещо після Вашого довшого листа. Тим часом передайте ще раз мій сердечний привіт Вашій дружині і п[анні] Савині³. Прийміть дійсно щиру подяку за те, що ота моя книжка вже друкується. Я дійсно почуваюся дуже вдячний Вам, що Ви так приспішили цю справу проти всіх моїх рахунків і припущень.

Прошу зволити прийняти запевнення щирої пошани

Василь Кучабський

Berlin – Charlottenburg
Weimarerstr[аße]. 18. Grlh IV – bei Wiese

P. S. Ще що-до публікації, яка розвинула б останній розділ моєї брошури⁴. Воно нічого не зашкодило б, коли б була від видавництва замітка, що така публікація пригтовлюється. Тількиж поки-що ніяк не маю змоги взятися за цю працю, бо тепер повним імпетом шукаю звязків у нім[ецькій] пресі. Але коли б розвинулася Публична дискусія з приводу моєї брошури, то я напевно набрав-би нового розмаху і швидко таку публікацію пригтовив-би. Для праці на чужині треба раз у раз нових стімулів від рідного оточення, бо инакше не можна відчутти, чого саме в даний момент суспільности було б потрібно. Лиш дискусія може це відкрити і дійсно було б добре, коли б вона розвинулася, а зокрема зачепила останній розділ брошури. Я свідомий того, що він дуже побіжний, але ще раз тому, що якраз там мені забракло живого дискусійного звязку з краєм (у критиці большевизму були ним статті “Діла”⁵), а друге, що вся книжка занадто була розрослася й я боявся її ще далі поширювати з уваги на евентуальні видавничі труднощі. Здоровлю щиро *В. К.*

Родинний архів Крип'якевичів у Львові.

2

До І. Крип'якевича
Берлін, 14. VI. 1925

Вельмишановний Пане Докторе!

Відношуся цим разом до Вас із цілком приватною й особистою справою. Річ ось в чому: я занятий тут у Берліні безвиїздно ось уже повних два роки. Маю заняття, які вимагали від мене безупинного побуту в місті. Цього року являється для мене можливість одномірного відпочинку від 4. VII до 4. VIII. Я дуже рад-би був цю можливість використати, бо признаючися Вам по щирості – я дуже й дуже втомлений. Перешкода одначе в тому, що під час цього одномісячного відпочинку я не міг-би нічого зароблювати. Отже мій виїзд із Берліна залежить тепер від того, чи вдасться мені яким чином роздобути гроші на поїздку [...].

Чи не було б воно можливе, щоб я міг використати для цього свій гонорар із “Пол[ітичної] Бібліотеки”? Якщо б було неможливе, – то я б очевидно з цим мусів погодитися.

Зрештою й так я був було приготований на це, що не виїду нікуди з Берліна ще й цього літа. Я готов був навіть зректися гонорару, отже він всеодно начеб-то знайдений мною на вулиці. Але коли вже справа стоїть так, що можу рахувати на нього, – то треба б рахувати. Отже я був-би дуже вдячний Вам, коли б Вам удалося постаратися, щоби гроші з “Пол[ітичної] Бібліотеки” я отримав до 4. VII. Инакше треба б було пробути тут безвиїздно ще й третій рік, – а я дуже втомлений. До того-ж тепер чекає на мене більша праця (яких шість місяців роботи) для одного нім[ецького] видавництва. Я вже говорив про неї з проф[есором] Томашівським і небаром напишу Вам про неї обширніше. Мав-би це бути підставовий геополітичний твір про укр[аїнські] землі під Польщею. Робив-би я його спільно з одним

нім[ецьким] публіцистом. Отже маю таке вражіння, що мені треба б було дуже ґрунтовно відпочити, поки за цю роботу я міг би взятися певний того, що зможу працювати інтенсивно.

Сподіваючися, що зволите зробити все, що в Вашій силі, щоб мені в оцій особистій справі допомогти, прошу Вас прийняти запевнення глибокої пошани

В. Кучабський

Ber[lin]-Charlottenburg,
Weimarerstr[aße], 18
Grh. IV.

Родинний архів Крип'якевичів у Львові

3

До Крип'якевича
Берлін, 9. VIII. 1925

Вельмишановний і дорогий Пане Професоре!

Сердечне спасибі Вам, що прислали аркуші моєї брошури. Дуже зрадів, побачивши їх. Принаймні раз якось удалася мені нагода трошки – виговоритися. Тому теж прив'язую таку велику вагу для Вашого видавництва. Але про це потім. Спершу хочу полагодити справу коректи. Я Вам дуже вдячний, що Ви турбувалися самі цією скучною роботою. Скрізь видно, що коректа дуже сумлінно зроблена. Але з коректою завжди так, що і сто корект не поможе. Помилки завжди будуть. Отже я відкрив ще деякі цілком маловажні “Sch?hnheitsfehler” * Архів родини Крип'якевичів у Львові.

* помилки краси

5

До Крип'якевича
Берлін, 28 січня 1929

Високоповажаний Пане Докторе!

Дуже сердечно дякую Вам за Вашу раду, аби я звернувся за отими книжками до Юна Навроцького⁷. Він радо тим занявся, так на днях їх отримаю. Прийміть щиро подяку за побажання успіхів для мене.

Лиш чому це стільки пригноблення з Вашого листа пробивається? Мені здається, що теперішні сірі наші часи не є нічим гірші від тих коли в нас були надії на краще вже в якійсь близькій будуччині. Коли б так у нас менше було отих надій, то ми дуже докладно бачили б були вже тоді всю застрашаючу духову пустку в розбуяному до війни нашому національному життю і ми вже тоді мусіли б були знати, що та пустка духовна на наших національних верхах неменуче мусітиме скінчатися катастрофою. Наші часи є отже лиш настільки гірші, що катастрофу вже бачимо, але пустка яка була, така й є – погіршилося зовнішнє положення, не внутрішній стан.

Чому ж Ви складаєте зброю й начеб-то передаєте справи “молодим”? Усе, що ми сьогодні доцільного можемо робити – це заповнення отої – крикливої, до ще

страшнішої катастрофи ведучої пустки. В цьому відношенні Ви “старі” без ніякого порівняння важніші від розкританих “молодих” і поскільки Ви складаєте зброю – я не бачу ніякої можливості, аби розложене наше національне життя вже в якомусь близькому часі відзискало якусь внутрішню устійчивість. Застрашаючий низький духовий рівень “інтелігентного” нашого загалу, абсолютний брак якогось етосу на тлі браку духових досягнень, був власне причиною нашої невдачі в 1918–19 рр. Народи з такого роду духовим обличчям на їхніх верхах – у ніякому разі держав заснувати не можуть. Наша політика, дипломатія, стратегія не могли не робити “помилку”, бо на ґрунті тої отчаяної пустки нашої інтелігенщини в ніякому разі творчі, непересічні провідники вирости не могли.

І ось де тепер складаєте зброю, коли виключно від усіх нас, які це бачимо, залежить, чи українство відзискає духовий рівень генерації 1870-их рр., чи наступить у наслідок того загальне піднесення рівня теж і масової національної організації – чи навпаки верх візьмуть оті крикливці, що орієнтуються в низ, на демагогію й варваризацію, і всі ми в результаті пропадемо в новій хвилі відродженої гайдамаччини. Річ це абсолютно сьгодні неважна, що робить наш “загал”: чи він організується, чи дезорганізується; чи він робить революти, чи угоди, чи він політикує, чи ні. Але важна річ, чи є одиниці більш-менш більше перебірчивої духової якості, які непопулярною, призначеною для творення верхів, а не для організування низів працею підготовлюють можливість аби слідуєча молода генерація взагалі могла видати з себе вартісніший національний провід, ніж той, який мали в 1918–19 рр. і маємо тепер. Це завдання очевидно дуже обширне, не лиш для одних істориків (у 1870-их рр. у нас перекладали Шекспірів, а тепер?). Але поскільки ми маємо мати за літ 20 чи 30, чи 100 добру національну політику – є це завдання істориків. Вибачте, що так питаю: яким правом Ви можете в виду цього яко історик від цієї задачі відмовлюватися й передавати її “молодим”? Ці “молоді” не мають на це цілі такі, які вони є, стільки даних в купі, скільки Ви – в однім пальці.

Так чи сяк, а оте пізнання каже мені тепер особисто відректися від усякої актуальної “політики”, а братися за наукову продукцію максимальної вартости, на яку персонально здатній. Надії на якусь відраднішу нашу будуччину не маю, рівно що й Ви. Є дуже велика правдоподібність, усе промовляє за тим, що теперішній період – принаймні в Галичині, скінчиться також самою повною катастрофою, що в XVIII столітті. Але ж треба принаймні пробувати спинити її. Не наша вже буде річ, а судьби, певної історичної конечности, якщо не спинемо.

“Червоної Калини”⁸ пропоную українське видання моєї теперішньої праці⁹. Це навіть не дисертація, а велика монографія в купі якихсь 400 сторін 80. Очевидно праця не досконала, може навіть кепська, але є першою критичною спробою розслідувати внутрішні і зовнішні причини нашої невдачі 1918–19 рр., як теж наслідки цієї невдачі для сучасного східно й загально-європейського положення. Закінчується ця праця аналізом можливостей актуальної нашої політики в Польщі. Для наших людей повинна б бути цікава – для німецької публіки вона очевидно за обширна, але дає перший раз критерії для оцінки ваги української справи, через те повинна б бути для спеціалістів інтересна.

Як дивилися б Ви на можливість заложення видавництва для перекладів найвизначніших історичних і політичних творів чужини? З завданнями щось як

хотіла їх була взяти на себе “Політична Бібліотека” проф[есора] Томашівського? Аби розкритичаним нашим “будівничим нації” дати бодай сякий-такий матеріал фактичного знання, поки за “продукцію ідеології” візьмуться?

Але хай на цей раз стільки. Прошу передати привіт Пані Добродійці й панні Славині.

Прошу ще раз зволити ласкаво прийняти подяку за Вашого листа й запевнення глибокої пошани

Ваш Василь Кучабський.

ЦДДА України у Львові. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 266. – Арк. 20.

6

До І. Крип'якевича
Берлін, 26 лютого 1929

Дорогий Пане Професоре!

Дуже зрадів я Вашим останнім листом і сподіваюся, що тепер уже наша переписка не зірветься. Одне лиш мушу Вас прохати: не дивуватися, якщо не завжди можу моментально відписати, хоч як мені цього хотілося б. Ще ніколи не був я отак місяцями цілими день у день від ранку до вечора майже без перерви зайнятий як із теперішньою моєю працею, і прошу мені вірити, що лиш тому, що инколи не складається якийсь день увірвати на переписку, я такий неакуратний. Я й не сподівався, що відпишете після того, як щось того зо три роки я так несподівано замовк був – аж тут такий симпатичний і прихильний лист від Вас! Дуже і дуже дякую Вам за нього тим, більше, що доволі самітньо тут і маючи спеціальний талан до того, аби собі ворогів робити, не занадто часто отримую такі листи як Ваш.

Ми трошки не порозумілися. Наше положення оцінюю так як Ви, лиш инші висновки роблю. Наше відношення до сусіда не таке, як Поляків до Австрії, лиш як Поляків до Прусії. Всякі автономістичні розсуджування є хибні, бо не бачуть того, що противник непохитно вірить, що з нами справиться і нас зденаціоналізує, й поки він тої віри не покине – про автономізацію не може бути мови. А він її не покине ніколи, бо такий уже його політичний характер – як це ми мали нагоду переконатись ще в Австрії з різними “новими ерами”. Швидше від “козацького питання” впаде держава, ніж можливий буде “козацький автономізм”.

Реальна політика – це не ставити собі малі цілі, лише ставити собі досяжні цілі. Наша державність є ціллю більш досяжною ніж автономія, бо вона залежить не лиш від сприятливих зовнішніх обставин, але й від нашої власної волі, навпаки ж автономія від нашої волі цілком не залежна, а залежна в цілості від волі противника, і власне такого противника.

Питання реальної політики иншої тепер це не питання угоди або непримиримости, – лиш питання: чи до державности веде нас революційність, “ірландизація”, – чи органічна праця. Отже українство йде нині отою першою дорогою. Тим часом це не дорога, лише сліпий заулук без виходу – і гайдамаччиною, називаю взагалі всяку політику, яка вживає хибних методів, а не саму по собі непримиримість. Ми не маємо ніякого иншого виходу, якщо не хочемо добровільно померти лиш непримиримість – і питання лиш як ми її виявляємо, бо можна виявляти

розумно, або нерозумно. Нерозумно, наприклад, робити крикливі демонстрації в соймі і такою “непримиримістю” приневольвати всі партії ворога, аби вони без уваги на ненависть взаїмну між ними лучилися одним фронтом проти нас, бо така “непримиримість” скріплює противника. Але розумною непримиримістю назвав-би я перепоювання власної суспільності свідомістю, що ніяка угода неможлива – і рівночасне розкладання єдності ворога приєднуванням соціалістів і консерватистів до думки, що ніби-то погодимося, якщо буде дана автономія і що ніби-то нічого іншого не бажаємо як державної унії нашого сусіда з цілою Україною, аби отак увільнити її від большевизму. Взагалі можливість активної нашої політики існують і тут і в Большевії, лиш ми занадто великі гайдамаки, замало опановуємо самі себе, аби ті можливості використати.

Між державно здібними народами, яких випадком відбито, і державно нездібними масами знаходжу на продовж усієї історії всіх часів одну ріжницю: перші мають мужність витерпіти програму війну, внутрішню підготувитися до того, аби слідуючої не програти і вичекати свого часу, хоч би й десятиліття мали проминути, – а другі є опановані трусливою панікою, недовірям до себе самих, що тих десятиліть не витримають, лиш заснуть або зденаціоналізуються, і внаслідок тої трустости, того небажання зтяжної боротьби експльозують передчасно і попадають у руїну (як Поляки в 1830 і 1863 році). Це наше ціле страшне нещастя, що “інтелігенція”, яку маємо, є духово занадто нікчемна, аби це зрозуміти, що поскільки вже якийсь народ конче хоче чогось, від чужини вчитися, то по науку треба йти до споконвік державних народів, а не до тих, які “вели визвольну боротьбу”. Найнікчемніший політично на світі народ – Ірляндці (погляньте на характеристику їх і Кельтів у Момзена¹⁰ в 3-ому томі після опису підбою Галії Цезаром) – служать отій безголовій гайдамаччині нашій прикладом, дарма що поскільки молодь наша хоче себе до визволення підготувити, то її перовзором мусить бути Цезар, що Галіційців підбивав, а не Галійці, що проти нього безголово, не вичекавши слушного часу, не здисципліновані внутрішню, “націоналістично” бунтувалися.

Цю рису безмозгого бунту, невміння в кожному положенню знайти доцільні способи й шляхи виходу й боротьби, цю рису розуміння визвольної політики включно в формі “свяченого ножа”, дарма, що тих форм – між якими і той ніж у певних випадках є доцільний – дарма, що тих форм боротьби є безконечно багато, так багато, що инколи “угодівість” є найдоцільнішою, найнебезпечнішою ножакою в серце противника (як це, наприклад, було з угодовщиною Дмовського¹¹ супроти Росії в великій війні) – отже цю рису безмозгого бунту знаходжу на продовж усієї нашої історії. Яскраво бачу повну схожість поміж нашою “Руїною” й гайдамаччиною і теперішньою нашою “політикою”. І це каже мені дивитися надзвичайно песимістично в нашу національну будуччину, дарма що той песимізм не відбирає мені сили працювати так, як я гадаю, що воно пожиточне для того, аби ми колись створили державу. Я кажу собі: “Der Sieg ist des Schicksals, das Heldentum ist unser!”*

Чи переможемо, чи ні – це від нашої волі не залежне, але від нас залежить, чи доложимо всіх зусиль, аби перемогти – і особисто хочу ті зусилля класти. Инакше не було б рації взагалі оставати Українцем, а треба було б хоч у Турка перехреститися.

Історіософічно беручи – наша боротьба безвиглядна. Ви певно мусіли це завважити, з якою невідхильністю народи в ріжних часах і в ріжних обставинах

повторюють те, що споконвік робили і чим споконвік були. Инколи – як ось у Кельтів – цю рису можна прослідити невинно і безперервно на продовж цілих 2000 літ. Так наче на самім початку в народи були покладені завязки, яким вони уже завжди не будуче мусять остати вірні: адже ж себе не перескочиш. Отже ми 1918–19 так страшно виразно “себе не перескочили”, так зловіщо повторився в тих літах характер, дух усєї нашої історії – що руки опадають і доводиться сказати: “А хоч би і ще тисячу літ мала Україна проіснувати, вона ніколи не буде інша, ніж була”. Одиноюю потіхою й надією в мене, що все це такий самий фермент дуже ріжних складників, яким були Англіїці аж до XVI століття, так що існує можливість, що ті складники ще змішаються між собою й нація таки повстане. Але, як сказано, чи з надіями, чи ні – “віра, це приватне підприємство людей” – мусимо битися, бо інакше нема рації оставати Українцями, і то битися проти нашої ж таки власної гайдамаччини, бо не дрантиві сусіди наші поневолюють нас, лише ми самі сукаємо оте мотуззя, яким нас в'яжуть.

Найважніша ж річ не змішувати двох понять: державницької ідеології з державницькою тенденцією. Теперішнє панування тої ідеології в нас це наша заслуга. Ми просто наслідували національно-державну ідеологію наших сусідів і переняли її для себе. Є це річ моди, як модою була донедавна Драгомановський всесвітній федералізм. Інтелектуальні переконання, хоч би й як вони в даний момент фанатизували якийсь народ, не є відзеркаленням їхнього дійсного життя, хиба що ті переконання вони самі створили (як ось французи XVIII ст. демократичну доктрину). Я не питаю сьогодні, чи Українці “переконані”, що їм треба державности, лиш я питаю, чи це, що на Україні нині діється, дає вигляди, що там у якийсь будуччині повстане держава. Діється щось такого, є там державна тенденція, то будь нині Українці в своїх “переконаннях” поголовно польонофілами й русофілами, якщо тільки та тенденція достаточо скріпиться, аби державу створити – всі вони раптовно перестануть бути “філами” і захотять теж по свідомим переконанням не бути “філами”, лиш мати свою власну державу.

Отже не творенню “державницької ідеології”, лише творенню державної тенденції на Україні хочу служити – і це називаю реальною політикою.

Коли б нині Українці лучилися, а не розеднювалися, коли б вони втискалися в державні апарати, що над нами панують, коли б їх духова творчість дорівнювала й перевисщувала сусідні, коли б здійснювана була воля опановувати їхній край своїми власними людьми і силами – тоді я сказав би, що маю перед собою державний народ і живу тенденцію, яка до державности невідхильно веде. Досить порівняти наш стан у Галичині в 1918–19 рр. з нинішнім, аби бачити, що не лиш нема в нас нині тенденції до державности, а навпаки є в нас тенденція віж державности. В 1918 р. вся наша народня маса стала одним муром за своїм урядом. Коли б той уряд був здатний до державних завдань, то та маса не розложилася б була, то армія була б добра, то бюрократія не скорумпувалася б була, і ми – коли б до того той уряд мав був стільки мозгу, аби бачити в закордонній політиці, що досягне, а що недосягне – ми встояли б були і мали б свою державу. А нині? Наші верхи були в 1918 році ідіотами – але нинішнє молодше покоління верхів визнається ще менше в політичній дійсности зовнішній і внутрішній ніж тогочасне, себто ми мали б – ще гірший уряд ніж у 1918–19 рр. Мало того! Серед маси народу було стільки

здорових глуздів, аби бачити, що якщо хочеш мати державу, не смієш попасти у внутрішню анархію. Тому ми не мали в 1918–19 рр. ні аграрних розрухів, ні погромів на Жидів і Поляків і тому наш дрантивий уряд мав абсолютний авторитет. Це була наша сила і хоч який безмозгий був наш провід, ми на волос, що не заснували в Галичині держави. А нині? Хай би повторився листопад 1918 року, – а рознузданий націоналізм довів би до вибуху і аграрної революції погромів, і до того, що серед метушні виринула б ціла копиця претендентів до влади і ми мали б замість об'єднанням під одним – хоч би і дурним – урядом горожанську війну як на Наддніпрянщині. Осьде Вам не те, що наші люде “ідеологічно думають”, лиш чим вони є й чим живуть. В 1918 році в Галичині була державна тенденція, нині нема.

Що не ми інтригуємо серед Поляків, лиш навпаки вони серед нас, що серед нашої молоді страшний заник інтелектуальної й моральної вартости, що отой недовчений люмпенпролетаріат береться диктувати нашу національну політику й видумувати ідеології, що нашої “суспільности” видається, що револьвер і бомба це “державницька політика”, що не діється в нас нічого, аби творилася мужна, устійлива, водержлива, самоздисциплінована відборонна сила, що замість неї шириться зараза зажертої, хрогантної, а притім трусливої ненависти до “меншостей”, що ця зараза зїдає нас самих, бо втративши внутрішню зрівноваженість пожираємо самі себе десятком партій, що партійні кліки б'ються за “провід” в загальнонаціональних інституціях, що та бійка четвертує кожде наше село, так що читальня, кооператива, руханкове товариство не є центром об'єднання, лише мячем, яким оті кліки перекидуються, що “націоналістичний” гальбінтелігентний люмпенпролетаріат не приготовлює себе до того, аби по скінченню студій з якоїсь чесної праці без державної посади прожити, що він ізза того з конечности кидається в “політику”, аби з неї жити, що внаслідок того наше політичне життя в переважній мірі – свідомо й несвідомо – на грошах і на службі чужих держав, а не України, що ця корупція веде до чимраз більшого партійного й навіть релігійного розпорощення народу – усе це й цілу безодню інших проявів упадку називаю гайдамаччиною – і не що инше а та гайдамаччина є сьогодні дійсною тенденцією галицького життя.

Як бачите – справа нашої державности, це не річ ідеологічних переконань і програм, – лише річ етосу і коли я Вам писав про завдання істориків, про потребу солідного історично-політичного видавництва, то мав на увазі творення всіми нами нового етосу серед українців: власне державного етосу. Ніякими “переконаннями” не доведете до того, аби українці перестали бути гайдамаками в тому змислі як я гайдамаччину розумію. Коли б отого мого листа розвинув в ідеологію й програму – то до десятка партій, які маємо, прийшла б ще одна “Українська Соборницька Партія Державного Етосу” (“У. С. П. Д. Е”) і абсолютно серед нашої гамарні нічого не поліпшилося б, лиш крику стало б на один голос більше. Але якщо Ви, я, третій і десятий історик, письменник, чи публіцист займатися будемо тим, аби працями не ідеологічними, лиш картинами даної історичної дійности, людей, подій ріжних часів і ріжних народів зясувати, який етос веде до державности, яка розкричана, заїла гайдамаччина веде до руїни, то всі ми даватимемо нашій молоді певні живі пероввзори, які варто наслідувати. Чому добре наше старе покоління Антоновичів¹² і Драгоманових¹³ мало якусь духову устійчивість, якийсь етос? Тому, бо воно було виховане на живих пероввзорах клясичних Греків і Римлян – чого ми

іза упадку клясичної освіти вже не маємо. Отже, щойно це формування людини, а не її інтелекту називаю кінцевою духовою підготовкою нашої суспільності до державности. Але ніяке таке духове підготовлювання не відбувається тепер в нас, лиш люде ідеологізуються, себто спекулюють категоріями абстракцій і абстрактних схем. Ідеологізувати ж про те, що “ми повинні стати іншими ніж були” – як це робить Донцов – є чимсь цілком іншим від дійсного перетворювання людей, аби вони дійсно стали іншими.

Того роду підстава виховна праця, яка вносить цілком інший дух, а не наші “переконання” в суспільність, є сьогодні одинокою рельною політикою для духово вище середнього рівня стоячих одиниць серед нас. Лише в такий спосіб ми, історики, не лиш будемо писати історію, а й її творити, її “робити”. Мусимо собі сказати, що без нас в ролі “практичних політиків”, “ідеологів” і “організаторів” наряд обійдеться, бо хоч як заїлі наші партії, вони з такої “практичної політики” їдять хліб і тому й без нас наряд буде йти до виборів буде організуватися. Але якщо всі ми, які хоч що небудь вартіснішого можуть дати, ніж гамарню “практичної політики”, якщо всі ми в оту гамарню встраємо – то на нашому безрибю не стане людей, які дають народови дійсні духові – хоч би й які скромні вони були – вартости – і наша “суспільність” зварваризується до решти. Якщо ж дійде до того повного зсякнення духового життя серед нас – то наш поворот у стан етнографічної маси, якою ми були при кінці XVIII ст. неминучий, як судьба.

Осьде як я розумію наші державницькі завдання, нас нечисленних одиниць, які не загубили здібности критично дивитись на нашу національну дійсність. Не “організуймо” нічого, бо ще нема чого організувати, але працюймо, аби хоч слідуєче покоління дійшло до завдань дорослих практичних політиків застало кого організувати – не оту розбобтану нині “націоналізмом”, завтра “монархізмом”, після завтра “комунізмом”, чи ще іншим яким, аби лиш модним “ізмом” масу.

Повірте, що мене можна назвати всім – лиш не інтелігентом, інтелектуальною людиною, не-як я це називаю: інтелектуальною глистою. Я не вмію думати абстрактно – для мене математика, чи геометрія страхіття. Колись у 1918-ому році моя спеціальність була перетворювати сотки бандитів, грабіжників, погромщиків у здисципліноване військо. Іншими словами я радше людина чину, організатор, ніж теоретик. А одначе бачу нині, що найбільшим чином сьогодні – є духовий чин, себто чин не теоретизування, а чин духового переконування людей, аби вони переставали бути гайдакаками, грабіжниками й погромщиками, а ставали жовнірами. По сутті – це нічого іншого, лиш те саме, що я робив у Білій Церкві. Нічим іншим не є теж отакі писання, як нинішній лист, як шуканням за інтелектуально непересічними жовнірами серед нашої “суспільности”, аби на велику скалю всі ми – даруйте, що й себе сюди вчисляю, але це не амбітність, а лиш сумне переконання, що на нашому “безрибю й рак риба” – аби всі ми на велику скалю розпочали тепер отаку власне “Білу Церкву”. Тому й питаю: чи дійсно немає ніякої можливости поставити в Галичині видавництво перворядних – на наші відносини головним чином перекладничих – історичних і політичних творів, аби нашої ідеологізуючій пайдократії дати принаймні матеріал знання, якщо вже вона не здатна до того, аби стати суттєво нашими людьми, ніж запоріжські предки? Ось, коли б Вам це вдалося zorganizувати – яку ж могутню організацію Ви поставили б!

Тепер ще що-до “Сходу й Заходу”. Розуміється, що абсурдно ставити – як це робить Донцов – постуляти, аби ми “хотіли бути Заходом”. Взагалі щойно відсіть, з “Заходу”, після ось вже п’яти літ праці й звязків із дійсною окцидентальною елітою, бачу, яке безвартісне все це, що пише Донцов. Можна лиш запитати: чи ми належимо до романо-германського, чи до грекославянського світа? В цьому, чи належимо сюди, чи туди не рішає ніяка наша воля – лише тисячелітнє минуле. Але навіть і відповідь на таке питання дуже і дуже неважна річ. Вона теоретично історіософічна справа, вона осуд про нас, а не директива для нас, що нам робити. Певно, для повноти картини “хто ми такі й чийх батьків діте” цікаво було б знати, чи ми “Окцидент”, чи “Орієнт”. Але це так-би мовити люксус, нині нам історіософією займатися, нам, яким на гвалт треба історію робити, бо ніж нам на горлі. Отже не вхожу в питання “хто ми такі” – про це може іншим разом поговоримо. Наша увага мусить бути сконцентрована на відповідь на питання “що робити?” Цю відповідь мусимо завжди давати так, як каже нам наш здоровий хлопський розум. Річ це історіософа – якогось Німця, чи Англіяця – осудити пізніше критично, чи те, що ми на наш здоровий розум робимо, має характеристичні риси “Окциденту”, чи “Орієнту”. З цього натурально Донцов ані навіть справи собі не здає. Він пропагує “Окцидент” (та й то пожалює Боже з таким його “Окцидентом”, який він бачить в ріжних Честертоних, Уельсах і наших Шов – ах!) – але його ніби-то “окцидентальний” “націоналізм” веде з невідхильною конечністю до погромів, атаманії й “Петлюрівщини” на Україні – акуратно до того всього, чим Україна є найвиразнішим у світі Орієнтом, тай сам Донцов без уваги на його “окцидентальні”, “переконання” є з уваги на те типічним представником Орієнту. Його цілий етос – це етос Леніна й “проклятушого Жида” Троцького, аджеж і большевики мають цілу ідеологію з Окциденту (Маркс!), тільки ж річ не в тому, як вони думають, лиш як вони роблять. Але – як сказано – Бог з ним, з “Орієнтом”, “Окцидентом”, Донцовим¹⁴ і нашими “орієнталістами”!

Дійсність наша – гадаю – виглядає так: поміж нинішньою Москвою й Варшавою є – почасти тихий і несвідомий, а почасти може і свідомий – пакт проти України. Якщо наш “орієнталі” гадають, що Большевія їх визволить – то, здається, до слідуючої геологічної епохи муситимуть чекати, аби їх “визволено”. Отакими орієнтаціями уже бідних наших русинів до решти з глуздів збавляють аби не бачили, до на ніяке збавління нізвідки чекати, лише самим, на власний розум робити, аби не пропасти. Істнує одна одинока можливість нашого збавління від Сходу: а власне, що наша вага на Рад[янській] Україні збільшиться так, що аби відвернути енергію України від розбивання єдності Росії не остане нічого другого, як повернутися всією Росією в купі з Україною до збавління Русинів наших бідних “од ляцької неволі”. Чи Україна ще дійде до такої ваги – дуже сумнівне. Могла б дійти, але і там на перешкоді стоїть гайдамачина, як і у нас. Але якщо й могла б до тої ваги дійти – то це ще справи десятиліття. Наші давні, тепер “відроджуючіся” (так далеко вже дійшло розеднання серед нас!) Кацапи чекали від 1866-ого року аж по 1914-ий рік визволення зі Сходу, та й після того 50-літнього чекання таки не були “визволені”. Дозвольмож і ми собі ще раз на таке чекання – то при кінці того чекання в Варшаві, Львові й Кракові показуватимуть у цирку яко великий раритас “останнього Могікана-Русина”.

Як сьогодні справа стоїть, видається, що якщо взагалі, то такі найшвидше ще отим Сходом і будемо відорвані. Але від надії, що якраз Схід нас відірве колись за 50 літ, нам абсолютно нічого не полекшає нині. Так нам з тими надіями, що й без них. Хто нас відірве, ми самі зможемо відірватися – це річі від нашої волі абсолютно не залежні, вони залежні від того, чи і в якій мірі заломиться колись у незнаній нам ближче будучині вся нинішня система рівноваги в Європі. Це річі, яких вправді ніякий Бісмарк ані навіть не брався б вгадувати, але про які вже здавна має певну й вироблену думку ціле наше – студентство. Але від нашої волі залежне: по змозі найшвидше підготувитися внутрішньо до того, аби якщо б тільки прийшов час, аби ми відірвалися – ми були здібні заснувати і вдержати державу. Це і є ціла філософія нинішнього нашого положення, вся наша “зовнішня” і “внутрішня” політика. Хай уже дійсно виконуємо це завдання – тоді станемо чинником, вартим того, аби з ним входили союзи, тоді може не то що автономія, а й федерація, або й унія з боку нашого сусіда нам могла б бути запропонована. Тоді хай хоч і який Орієнт нас відорве – підемо туди не як розпоршена маса, а як скріплення державної здатності й тенденції Наддніпрянщини. Але ліпше про ті перспективи й не говорити, такі вони ізза теперішнього внутрішнього нашого стану безконечно ще далекі. Аби ми лиш з нашою гайдамаччиною упоралися – то й ті перспективи зміняться і скоротяться. Инакше ж готові ми дійти в політичних наших розсуджуваннях до того, що недавний наш “Конгрес націоналістів”¹⁵ у Відні рішав. А власне: доконечно простягнути границі Самостійної Соборної України по Волгу, конче відобрати Румунії Бесарабію і конче дати Болгарії Добруджу¹⁶. Уявіть собі лиш оте азійське болгарське хамство: вони ще досі не подякували нашим націоналістам, що дають їм Добруджу!

Супроти всіх тих “орієнталів”, “окциденталів” і “великодержавників” ми очевидно безрадні. Треба собі сказати з гори, що ще багато-багато води пропливе, поки в нашої “одушевленої в державну ідею” “суспільности” зявиться перша іскра здорового глузду.

Згадував я Вам уже про свою працю. Величезна монографія про польсько-українську боротьбу за Галичину в 1918–23 рр. – якихсь 400 сторін 80. Аналіза генези, поодиноких положень і можливостей у тих положеннях, чинників внутрішніх, зовнішніх, аналіза Польщі, Наддніпрянщини, російської контрреволюції, можливостей наших на париській конференції. Одним словом усього, що ми робили, могли бути робити й чому не зробили. Не тверджу, що в тій аналізі не помиляюся, але тверджу, що в цей спосіб іще в нас не розглядали цілої нашої справи. Ворогів матиму несамовиту масу: бо деж таки виказувати, що іншого “хотіння жагуче”, “ідеологія”, “націоналістичний порив” – а цілком що іншого здатність і дійсна сила. Що цілком що іншого “хотіти” мати “раницю на Волзі, а цілком що іншого мати її хоч на Бозі, не то що на Дніпрі. Висновки ж для нинішньої нашої політики в загальних рисах ті, що в цьому листі. Лише переведена аргументація. Пропонував я “Червоній Калині”, чи не хотіла б видати цієї праці по українськи. – Ні чичирк!

Лиш уже “habe mich Krumm und Lahm geschrieben”* і нічого так дуже не бажаю, як хоч з місяць не робити нічого, а так собі лежати на софці й дивитись на дим від папіроски.

До Вас у гості страшенно хочу поїхати. Може яким чином удасться, хоч іще не швидко. Але в Галичині жити вже я не потрафив-би. Мене ще і сьогодні морозить як подумаю про пустку нашої львівської “суспільности”. Але не думаю, аби звідсіль з чужими не можна було докладно орієнтуватися в положенню в краю. Знаєте? Чужина дає масштаби для подій у краю і легше бачити відсіль “куди котиться яблочко”, ніж серед того загального тумульту, в якому жиється в краю. Окрім того дуже докладно видно відсіль усю Большевію й ціле європейське положення. Мав я щастя багато в тому, що знайшов собі кількох приятелів, яким страшно багато завдячую, – німців. І все ж це величезне місто – куди більше – вибачте за варваризм мови: *Angeregungen*** , ніж це можливе у Львові. Ідеальні просто умови праці – якщо тільки є з чого жити. І вкінці: людина почувається абсолютно вільною, ніякий обух не висить над головою, нічо не дратує – окрім хіба ріжних тутешніх наших “махерів”, але можна влаштуватися так, аби їх ні слухом слыхати, ні видом видати.

Але кінчу отого листового монстра. Прошу вас передати привіт пані-Добродійці й панні Савині. А не забудьте так уже цілком про мене, лиш конче при нагоді напишіть хоч кілька слів.

Здоровлю Вас, дорогий пане Професоре, дуже щиро *Vaun Василь Кучабський*
Моя адреса така:
W. Kutshabsky
Berlin-Neuk?lln,
Siegfriedstr[aße], 20. III Tr[erpe], bei Hoffmann.
Родинний архів Крип'якевичів у Львові.

* лиш уже у мене пальці скрутилися та оніміли від пісанини (нім.).

** стимулів (нім.)

7

До І. Крип'якевича
Берлін, 17 січня 1935

Дорогий Пане Професоре!

Дуже зрадів я Вашим листом, за якого Вам сердечно дякую. Особливо тішуся тим, що Ваше довголітнє вигнання скінчилося і що тепер, будучи постійно у Львові, зможете зовсім инакше працювати. Прошу прийняти з цього приводу як найсердечніші побажання всяких успіхів і всякого добра.

Що-до проєкту воєнної історії, то зможу відповісти на нього щойно за декілька днів. Не хотів я одначе, щоб Ви чекали на мою відповідь, і тому посилаю хоч принаймні цих кілька стрічок вже нині

Ваш загальний осуд моєї книжки є дуже підхлібний для мене. Але що з того, що ця праця добре вдалася? Пишучи її мав надію, що її поява викличе серед нашої інтелігенції не лиш в області теорії, але й практики політики і нац[іонального] життя чистий переворот. Тим часом відгомін не вийшов взагалі ніякий. Я – здається – щось трохи відбився від українства. Не досить докладно оцінюю величину всякого можливого – в тому і інтелектуального – упадку, який серед нашої інтелігенції відбувся за останніх 10 літ. Для таких праць як ось ота “Westukraine”* просто нема в Галичині публіки. Оце і є властива причина, чому – як пишете – мушу “спочати на лаврах”. Що з того,

що маю пляни дальших дуже широко закроєних праць, які – бути може – внесли б в нашу історіографію деякий новий спосіб бачення речей, коли наша суспільність не має ні інтересу ні матеріальної спроможности того роду праці уможливлювати? Нарікають у нас на “брак людей”. Запитаймо ж по ширости, Дорогий Пане Професоре, чи ось хоч би й Ви самі, дуже заслужений історик і письменник, мали б яку-небудь можливість для Ваших праць, коли б були здані виключно на нашу власну суспільність замість – як це робите – бути меценатом нашої нац[іональної] культури? Теж само і для мене наше політичне і культурницьке життя не має ніякісінького примінення. Хоч і вернув-би я радо в Край, то одначе хоч-не-хоч мушу оставати тут, бо що робив-би я в Галичині? – Великі історичні процеси дуже часто можна відчитати на індивідуальних судьбах. Отже як “масові” перевороти з 1918–1920 років давали надзвичайно глибокі взгляди в Україну XVII-ого століття, так занепад нашої інтелігенції в останньому десятилітті в парі з “безпотрібністю” таких одиниць як осьде й я сам для нашого народу відкриває надзвичайно глибокий взгляд в процеси денационалізації нашої національної верхівки в минулих століттях. Історія народів не повторюється. Вона є тільки вічно одна й та сама. Тільки дійсні чуда абсолютної мутації самого єства даного народу є в силі дати початок якійсь новій судьбі для нього. Це є для нас дуже прикре пізнання, бо з отакої мутації ніде, як довга і широка Україна, ні сліду. Поки-що всевладно панують серед нас – глупота і ще раз глупота: здається наше найгірше національне нещастя і перводжерело всіх інших нещасть українського розгардіяшу.

Отже повертаючи до моєї “Westukraine” виходить таке, що наче на сміх самому авторови доводиться робити рекламу для своєї книжки. З уваги на те я б дуже був Вам, Дорогий Пане Професоре, вдячний, коли б Ви мали змогу написати одну-дві статті-оцінки про мою книжку до “Діла”. Якщо не зробите цього Ви, то “одинокий наш дневник” таки промовчить оту публікацію на смерть. Мудрий¹⁷ і Кедрин¹⁸ – як вношу з деяких відомостей – на смерть ображені, що не післав я їм рецензійного примірника, – я ж із свого боку мушу широко признатися, що на підставі лектури “Діла” я не зміг признати обох цих творців укр[аїнської] політики і громадської думки занадто компетентними в політичних взагалі, а в історично-політичних зокрема справах.

Але ж якщо Ви, Дорогий Пане Професоре, не напишите рецензії до Збірника НТШ, – то теж і там нічого не появиться. Я рішуче мушу оспорити Ваше становище. Моя книжка є в головному політично – а не воєнно-історична. Вартість має в ній не сам по собі матеріал (бо він є – за виїмкою особливо закордонних джерел – в значній часті відомий), тільки спосіб опановання й зясування цього матеріалу. Що-до цієї методи бачення України завше в її цілостних внутрішніх і зовнішніх зв'язках, методи бачення кожної подробиці й кожного факту в органічному зв'язку й єдності з усім іншим, методи комбінування закордонних джерел з українськими в одну й одностаїну цілостну картину (н[а]пр[иклад] зясування політики Франції супроти України!), – словом: що-до цієї синтетичної методи не може бути більше покликаного наукового рецензента ніж Ви самі. Отже чому відмовляєтесь від цього? – Але ж мушу на сьогодні кінчати. Прошу отже Вас, Дорогий Пане Професоре, прийняти поки-що (аж до слідуєчого листа, якого небаром напишу) сердечний привіт і висловити глибокого поважання

Ваш Василь Кучабський

ЦДДА України у Львові. – Ф. 357. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 12, 13.

* Тут і надалі мова йде про працю В. Кучабського “Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918–1923”.

8

До І. Крип'якевича
Берлін, 24 січня 1935

Дорогий Пане Професоре!

Приступаючи до самої справи, з якою Ви зверталися до мене, мушу сказати, що – на жаль – пропозиції Вашої згл[ядно] п. Тиктора¹⁹ прийняти не можу. Я є завалений на цілий ряд місяців (приблизно до осені) працями. Попри них робити що-небудь іншого виключене – а писати намічену історію укр[аїнського] війська замість котроїсь із моїх тутешніх праць не можу просто з матеріальних причин. Гонорари, які осягаю тут (і які потрібні при теперішній дорожечі), є в двічі або тричі висщі, ніж можу осягнути в п. Тиктора. Я-же внаслідок довготривалої недуги, з якої ледви недавно потрохи видобувся, сильно задовжений. Крім цього мушу вже раз подбати про якусь хоч приблизно тривке забезпечення жінки й дитини. – Праці того роду, що ота історична для Тиктора, я міг-би писати лише будучи в Галичині. Я теж і сондував можливості свого повороту й існування в краю, бо почуваю свій побут тут (з ідеального боку беручи) безсенсовим, під час того як мене просто палить бажання працювати серед власної суспільності, щоб отакою діяльністю спинити (або пробувати спинити) розвал і допомогти якійсь реконструкції й реорганізації нашого нац[іонального] життя. Та що ж з того, коли – як я вже Вам писав – наша нація не має абсолютно ніякого примінення для мене? “Політика” є на глухо опанована кліками, які вправді раді були б мене використати, але ніколи і в ніякому разі не дали б мені змоги ніякої дійсно самостійної діяльності. Дехто з моїх приятелів підносив фанатичний проект, чи не придбати б для мене доцентуру в Духовній Академії, отже уможливити мені хоч би лиш чисто культурницьку діяльність. Але це помисл фантастичний, обстрагуючи від того, чи матеріальна база отакої доцентури взагалі могла б вистарчити для мене й родини. Якийсь-же хоч трохи приличний соціальний рівень чейже мушу мати, бо чого варті пролетарські умовини особливо, коли запитати, чи серед таких умов є взагалі можливе таке виховання дітей, яке відповідало б певним вищим культурно-соціальним вимогам? – Отже сондування мої й моїх друзів вийшли безуспішні. Хоч почуваю дійсно палюче бажання ділання для своїх, – то одначе мушу погодитися з думкою, що суджено мені остати тут уже раз на завжди. А що двом богам служити не можна, – то цей стан має той наслідок, що з неминучою конечністю мушу перестати працювати для Українців. Здається мені, що – якщо основні відносини не зміняться – вже напишу ні одного слова по українськи. Чи дійсно станеться так, чи може ще якимсь чудом отвориться для мене можливість повороту в край і праці там, – про це мусить рішити найблищого пів року. Рішиться так, що дійсно наша нація не має примінення для мене, – тоді (вживаючи оклепаної фрази) “зломлю своє українське перо” раз завжди, бо лише при умові абсолютної сконцентрованості всіх енергій зможу влаштуватися тут так, як це відповідає певним, скромним зрештую, соціальним вимогам (прошу

узгляднити, що тутешні українські кліки мене тут сильно побороюють, так що можу мати успіхи лиш по лінії найважливого опору).

Так ось евентуальність моєї співпраці в задуманій Історії п. Тиктора відпадає. Але Ви, Дорогий Пане Професоре, віднесли на правийну адресу. Я таку працю дійсно міг-би зробити. Але – ж існує якраз на цілком спеціальній ділянці воєнної історії 1914–1921 рр. знавець багато ліпший від мене, і в добавок знавець, який ось уже швидко буде десять літ систематично працює на цій ділянці з несамовитою пильністю й акуратністю внаслідок чого він розпоряджає єдиним в своїм роді матеріалом для такої праці, яку задумує Тиктор. Є це Антін Крезуб²⁰, який час-до-часу виступає в наших журналах з воєнно-історичними нарисами. Це одинока людина нині, яка дійсно дану матерію опановує. Хоч отже рекомендації від мене є в виду цього зайві, то знаючи з отих нарисів Крезуба я можу тільки найгорячіше його Вам поручити, тим більше, що він – як уже згадано – ось уже більше десять літ (живучи зовсім відлюдно й аскетично) абсолютно нічим иншим не займається крім збирання й оброблювання матеріалів на тему історії укр[аїнського] війська найновіщих часів.

Дуже був-би я Вам вдячний, Дорогий Пане Професоре, коли б Ви мені по змозі небаром відповіли в цій справі. Я міг-би тоді посередничити в цім змислі, що є тут у Берліні один мій старий знайомий, від якого власне так докладно про спосіб життя і праці Крезуба знаю (бо в безпосередньому контакті з ним не стою). Міг-би я отже через отого знайомого зоблізувати Крезуба, щоб Ви (згл[ядно] п. Тиктор) могли безпосередно з ним порозумітися.

Ось стільки було б що-до самої справи. Дуже мені прикро, що зі свого боку мушу відмовити, але сподіваюсь, що Ви, Дорогий Пане Професоре, признаєте причини, зза яких це роблю, стійкими.

Тим часом в очікуванні вістки від Вас здоровлю Вас, Дорогий пане Професоре, дуже сердечно й прошу прийняти запевнення глибокої пошани

Ваш Василь Кучабський

P. S. Прошу занотувати мою теперішню адресу:

Berlin – Steglitz

Grünwaldstr[aße], 15.

ЦДДА України у Львові. – Ф. 357. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 14, 15.

До І. Крип'якевича
Берлін, 26 лютого 1935

Дорогий Пане Професоре!

Вже видно так воно має бути, що добрі наміри це річ засадничо невикональна! Я вже написав до Вас – дозвольте мені назвати Вас так по правді: – Дорогий Друже, з пів десятка листів але ж у думках про Вас і Вашого останнього листа, за якого Вам найсердечніше дякую. Ви знаєте: тут доводиться жити у безупинному великомійському рухови, коли вільний час – це хіба час паругодинної їзди трамваями, автобусами, підземельками і знаряддями інших нечистивих винаходів, на яких щоденний вжиток ми всі засуджені тут. Час – же, що від цих блискучих

добродійств техніки для щадження часу залишається, є так заповнений сотнею справ наших життєвих занять, що ніколи оглянутись, як промайнув день і вже новий розпочинати треба “щадженням часу”. Ось тих кілька годин, які ми день-у-день проводимо в чудесних средствах комунікаційних, оце й є ті години, в яких у менших містах, де на комунікацію високо нетехнічними ногами зуживається враз з усіма орудками пів години денно, – оце й є, кажу, ті години, в яких повстають за рік багатотомові твори, а за та тиждень десяток листів до друзів.

Звідомяюся, на щастя в квітні, а найдалі з початком травня, від добродійств щадження часу, переносуся туди, де дійсно часу не треба шадить, бо його доволі, – а саме до містечка славного портового прибалтійського Kiel. Якийсь тиждень тому я заключив умову з проф[есором] Petersonом²¹ з Kiel-ського університету, на підставі якого стаю його асистентом. Умова поки-що на пів року з місячною платнею 350 марок і з виглядами, що умова ця продовжиться на 3-4 роки з відповідно повисшеними матеріальними умовами. Правда, чекає мене там безвість праці, – але все ж хоч вечори будуть вільні для листування й для писання публікацій більших, що-до яких цього тижня попідписую контракти.

Це пишу Вам, Дорогий Друже, маючи на ввазі певну скриту моральну науку. Моральна ж та наука полягає в тому, що зовсім незалежно від моєї ностальгії так таки сама доля побиває розсуджування Вашого останнього листа до мене зводить в нівець Ваші докори і так таки наче сприяється мене до краю не пустити. Бо знаєте, що відписав о[тець] ректор Сліпий Д[окто]ру Залозецькому²², який – як я Вам згадував – сондував у нього можливість моєї доцентури в Дух[овній] Академії, – і то відписав саме тоді, коли я оту умову в справі Kiel заключував? – Він відписав: “В справі Д[окто]р[а] Куч[абського] зробили б ми всі тут, що можливе, щоби його десь примістити, але годі обіцяти щось конкретного, поки його тут нема”. Зважте: людину мучить туга за рідною землею й діяльністю серед рідного оточення. Не було б воно позбавлене деякої користі для власного народу, коли б уможливити те, що ця людина бажає. Але сондування в цій справі приймаються так, наче настирливість прощака. Обіцяють примістити “десь”, і то обіцяють з тим, що годі обіцяти щось конкретного. І вимагають від мене, щоб я палив тут за собою мости, зривав сотню впливових звязків, які кожної хвилини не лиш обіцяють, і то обіцяють конкретно, а ще й конкретно роблять обіцяне, промінював існування в країні з тисячними можливостями черпати повною пригорщею з культурного набутку одного тисячоліття, і то в країні, з якою звязують мене звязки приязни на життя і смерть з десятком друзів як найціннішого духового квалітету – отже, кажу, щоб я промінював цю країну за край, в яким крім Вас і двох-трьох молодших друзів не було б нікого, хто проломлював-би почуття самотності, і – що найзнаменійше – подивився stante pede* на львівський брук, щоб як прощак дати “всім нам тут” нагоду до того, щоб вони мені обіцяли обіцяти, що щось “ся зробить”. Я просто тих наших людей не розумію. В бласти політично-публіцистичної діяльності пропонувала мені одна львівська кліка, дізнавшись про мою охоту вертати до Львова, щоб я їй продався, – в області наукової діяльності обіцяють мені – львівський брук. В підсумку виходить таке, що при всіх труднощах, які переслідують тут чужинця, все це остає положення просто блиск в порівнянні до того, якого можна сподіватись від своїх земляків.

* ставши ногою (лат.)

Отже, Дорогий Друже, річ зовсім не в тому, наче я постарівся чи втратив розмах. Тепер, після перебутої довшої недуги, я почуваю стільки енергії в собі й стільки охоти до всякої можливої бійки, що вже від літ я не був такий свіжий як тепер. Але річ в об'єктивних умовах, у справах незалежних від моєї волі. На ділі – як мені здається – можна було б внести в нашу політику й науку й письменництво істинний переворот, коли б у Львові зложився гурт молодих духом або віком, розумних, енергійних людей, до яких теж і я ввійшов-би з усіма за кордоном надбаними досвідами. Але ця можливість в нівець обергається нашим-же власним громадянством (при чому під цим словом розумію людей, які це громадянство фактично нині не репрезентують, бо мають в своїх руках його матеріальні ресурси). Як довго такі обставини панують, так довго ні трава не виросте на нашій столоченім ґрунті, – і оце й є те, що хотілося мені сказати Вам, коли я писав до Вас свого передостаннього листа. Всі ми задихаємося від того, що на “верхах” нашого громадянства не функціонує ніяка передбачливість, ніякий плян, – просто говорючи: ніякий розум, навіть здоровий хлопський розум ні.

Був час тому кілька літ, коли я був відносно українства сильно песимістичний з тої речі, що бачив, що усе йде до одного великого провалу, а нема досить тямущих людей, щоб могли ці поступи в низ спинити. Нині я наскрізь оптимістично дивлюсь на річи. Не тому начеб-то в міжчасі поправилися мої гумори, або як в нас кажуть “настрої”, тільки з того зовсім холодного розрахунку, що оті поступи вниз припинилися, бо вже нікуди далі нище, – бо ми вже, хвала Богу! на дні. Пару сантиметрів вище або нище в намулі дна – не грає ніякої ролі. В цій ситуації може піти лиш до ліпшого, – і до ліпшого дійсно обіцяє довести те, що вже почалися відбуватися серед наших молодих людей деякі позитивні процеси. Все це ще дуже-й-дуже неготове, – але все ж відбувається. Від цього процесу я не відійшов на бік. Ось де хоч тут у Берліні тягнуться до мене наші молоді люде, що сюди на студії приїхали, і в багато дечому є співзвучність між ними і мною. Без сумніву: прибувши у Львів, я з цим процесом знайшов-би швидко безпосередний контакт. Але й з відсіль, зза кордону, все ж остає певна можливість впливу. Використовую її – остаю в звязках – і чекаю, аж сам час створить умови для мого евентуального переселення туди, у Львів. Чи воно дійсно станеться, – це річ від мене незалежна. Аби лиш воно сталося небаром, за якийсь час одного – двох літ, бо після того мені вже буде пізно починати у Львові на ново й кидати тут річи, які самі собою – ось як оте моє переселення в Kiel – розбудовуються для мене. Є певні межі людської пруживости – прошу про це не забувати –, і тому не можна ставити вимог, які отакі межі переходять. Життєвий настрій – назвім його так: “ідеалізм” – присущий людині в віці між 20 і 30 роком, не є можливий з дальшими поступами віку. Не для того начеб-то людина між 30 і 40 роком не була здатна до того, щоб бути СС-ом, себто битися всіма знаряддями бійки від слова починаючи а на гарматі кінчаючи. Є в мене вражіння, що тепер, після багатьох розчарувань і досвідів, я б може (поскільки фізичні сили дописали б) був більшим очайдухом у бійці ніж колись, за київських часів. Але ж з віком приходять досвіди, і вони оформлюють зовсім инший тип “ідеалізму”. Це є “ідеалізм” не “шафования” силами і не розтрати, – тільки “ідеалізм” будівництва. Усе тут зважається по своїй питомій вазі, усе помішується на відповідне місце. Можна отже остати дуже “молодим духом”, а одначе опановувати цю молодість, давати їй напрям і русло. – І це й є мій теперішній життєвий настрій. Він не є старечий, – тільки він дозрілий. Ось і все.

Родинні ж мої справи грають для мене куди підряднішу роллю, ніж це для нашого громадянства типічне. Я живу в беззупинному стані мобілізації. Ось хоч би тепер. Моя жінка є з дитиною в своїх батьків і стане там так довго, як довго мені треба буде свободи рухів у переслідуванні моїх справ. Це є зовсім щось іншого ніж “родинні справи” в звичайнім серед наших філістрів розумінню. “Родина” або “жінка й дитина” – це для них синонім життєвої вигідності, пристроєності, приємного комфорту. Для нас-же – це певна дань буттю, – це є певне виконання свого життєвого призначення. Є певні обовязки супроти землі – і це й є власне “родина” й “жінка й дитина”. Ці обовязки теж сповнюються боротьбою, і то важкою, – в якій, кожен на своїм властивім місці, і чоловік і жінка мають своє призначення. Але ж до цього обовязку супроти землі належить забезпечення того, щоб діти одержали виховання, відповідне для них і для їхніх життєвих завдань. Не обійдеться отже без журби про матеріальщину “родини”, – але не на те, щоб ця матеріальщина (як це наші люде розуміють) стала забезпеченням життєвої вигідності батьків, тільки на те, щоб вона дала дітям змогу продовжити життєвий чин батьків і своїм життєвим чином перевести батьківській. Є це отже сильно неміщанське і навіть “немодерне” відношення до справи “родини”. Усе спрямоване не на “приємність існування” у теперіщності – тільки на будову будуччини. В цім розумінню я й писав про свій обовязок забезпечити матеріально родину. Маю таке вражіння, що добре було б, коли б звичайне серед нашого громадянства філістерство в розумінні такої справи як “родина” було проломане й заміщене розумінням отакого зовсім іншого типу. Тоді діти нашої інтелігенції не дичили б і не гайдамалися б, як це діється нині на ґрунті беззмістового філістерства наших родин, – тільки дійсно були б кладені підстави під здорову традиційність, під перетворювання наших кругів інтелігенції чи матеріально заможніших людей у дійсну вищу суспільну верству. Сяк чи так, а я хочу, щоб мій син був виховуваний на малого Варяга, – але для цього я мушу йому дати певні пролетарські – соціально-економічні умови, сприятливі для отакого – зрештою дуже твердого – звищеного виховання.

Ось стільки хай буде на сьогодні. Я дуже хотів-би після отих літ перерви близько порозумітися з Вами, Дорогий Пане Професора. Важко воно це зробити листовно, – але ж попробую, бо ледви чи в швидкому часі зможу хоч принаймні відвідати Галичину. Буду в найближчому році страшно завалений працею.

Тим часом дуже-і-дуже сердечно ще раз дякую Вам за Вашого останнього листа. Ви справили мені ним дійсну неабияку радість. Теж дякую Вам за Вашу ласкаву допомогу в справі підготовки мого евентуального повороту у Львів. – Хотів-би я вернути, дуже. Але ж – як морозить мене ця думка, коли подумаю про дикість і примітивність наших тамощних звичаїв і обичаїв, особливо-же про оту смертельну зависть наших людей, їх інтриганство – і що найгірше! – їхню глупоту! Чи в моготу мені було б, привикши до іншої громадської культури, перенести це? – Прошу передати сердечний привіт Вашій Дружині і всім Вашим і прийняти запевнення правдивої пошани й відданости Вам

Ваш Василь Кучабський

ПРИМІТКИ

1. “Політика” – журнал-двотижневик політичної думки. Видавався у Львові з жовтня 1925 р. по березень 1926 р. Видавець-редактор – В. Панейко, редактор – С. Томашівський. Виступав за дотримання легальних методів в українській національній політиці, проти ортодоксальної непримиренності. У часописі публікувалися статті В. Бачинського, о. Т. Галушинського, І. Крип'якевича, В. Кучабського, О. Назарука та ін.

2. Степан Томашівський (1875–1930) – один з провідних істориків української державницької школи, публіцист і громадсько-політичний діяч. Дійсний член НТШ, від 1913 р. – урядовий голова і редактор “Записок НТШ”. Член Бойової управи УСС, радник української делегації на Міровій конференції в Парижі (1919 р.), голова дипломатичної місії ЗУНР в Англії. Співробітник часопису “Українське Слово”, редактор тижневика “Літопис Політики, Письменства і Мистецтва” (Берлін, 1923–1924), “Політика” (Львів, 1925–1926). На початку 1920-х рр. очолював українське видавництво “Ратай” у Німеччині. Доцент і надзвичайний професор східноєвропейської історії Краківського університету (1927–1930). Позаштатний професор УНІ-Б (1927–1930).

3. Савина Сидорович (1895–1972) – рідна сестра дружини І. Крип'якевича, етнограф, дослідник історії українського одягу та тканин. До початку Першої світової війни – активіст “Пласту”. У міжвоєнному часі вчителювала, тривалий час була науковим співробітником Музею етнографії при Науковому товаристві ім. Шевченка, з 1951 р. – Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР. Основні наукові праці: “Орнамент українських писанок” (1927 р.), “Тканини і вишивка” (1960 р.), “Орнаментальні композиції українських народних тканин XIX–XX ст.” та “Принципи використання в сучасному одязі традицій народного вбрання” (обі у 1963 р.) та ін.

4. Мова йде про працю В. Кучабського “Большевизм і сучасне завдання українського заходу. Національно-політичні замітки” (Львів, 1925).

5. “Діло” – провідна українська галицька газета, виходила у Львові протягом 1880–1939 рр., під час Першої світової війни неперіодично; закрита з приходом до Львова більшовиків. Найстарша і впродовж багатьох років єдина українська щоденна газета, яка захищала ідеологію народовців, а з 1925 р. – погляди УНДО, хоч ніколи не була офіційним партійним органом і часто друкувала статті представників інших політичних поглядів. Першим редактором “Діла” був Володимир Барвінський, а останнім (1927–1939), з деякими перервами, – Василь Мудрий.

6. Леопольд фон Ранке (1795–1886) – офіційний історіограф Пруссії (з 1841 р.), який розробив методологію сучасної історіографії, засновану на абсолютизації архівних джерел, на прагненні до історизму. Ввів в академічну практику історичні семінари, з яких вийшли багато визначних істориків. З 1825 року Л. Ранке читає в Берлінському університеті загальний курс історії Західної Європи, редагує журнал “Historisch-Politische Zeitschrift”. Автор трьохтомної праці “Римські папи” (1934, 1936), монументальної шеститомної “Історії Німеччини в епоху реформації (1839–1847)”, “Історії Пруссії (1847 і 1878–79)”, дев'ятитомної “Всесвітньої історії (1880–1886)”.

7. Юна Навроцький [Осип Навроцький] (1890–1972) – український громадський і політичний діяч. Очолював Український Студентський Союз. Брав участь у боях УСС в Карпатах, в Українсько-польській війні 1918–1919 рр., був поручником, згодом сотником УГА, один із співзасновників УВО. З вересня 1920 р. – член головної управи Української радикальної партії. У 1923–1926 рр. – член Головного відділу Товариства “Просвіта” і член Головної управи Українського педагогічного товариства “Рідна Школа” у Львові. Редактор місячника “Службовик”. У роки гітлерівської окупації західноукраїнських земель – голова Українського Допомогового Комітету. В квітні 1943 – квітні 1945 рр. начальник канцелярії Військової Управи Дивізії “Галичина”. З жовтня 1948 р. на еміграції в Канаді у м. Вінніпег.

8. “Червона Калина” – видавничий кооператив, створений у Львові 1920 р. колишніми старшинами Українських Січових Стрільців та Української Галицької Армії з метою збору та видання документів та матеріалів з часу українських визвольних змагань й періоду української державності. Головним редактором “Червоної Калини” був Осип Навроцький (1890–1972) – громадський та політичний діяч, старшина УСС та УГА, один із засновників Української Військової Організації. В подальшому – начальник канцелярії Військової Управи Дивізії “Галичина”. Після війни – в еміграції. Видавничий кооператив “Червона Калина” проіснував до 1939 р. Відновлено у Львові у 1991 р.

9. Йдеться про працю В. Кучабського “Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918–1923”.

10. Тут йдеться про працю Теодора Момзена (1817–1903) – німецького історика, спеціаліста з історії Стародавнього Риму й римського права – “Римська історія”. Ця праця, яка принесла Момзену світову славу, написана у популярній формі, містить величезний фактичний матеріал і охоплює події до 46 року до н. е. У світ вийшли I, II, III та V томи. (1854–1885 рр.). У цій праці Момзен обґрунтував та розвинув ідею “демократичної монархії”, вбачаючи її втілення у диктатурі Юлія Цезаря. Виняткову роль автор відводив таким постатям, як Олександр Македонський, Ганнібал, Гай Гракх, Юлій Цезар.

11. Роман Дмовський (1864–1939) – польський політик, один із засновників і керівників національно-демократичної партії. У 1917–1919 рр. – голова Польського Народового Комітету у Парижі. У 1919 р. від імені Польщі підписав Версальський договір. У 1923 р. – міністр закордонних справ Польщі. Будучи противником самостійності України, схвально поставився до поділу України між Польщею та СРСР. Цю позицію обґрунтував у праці “Післявоєнний світ та Польща” (1932 р.).

12. Володимир Антонович (1834–1908) – визначний український історик, археолог, археограф, етнограф, громадсько-політичний діяч. Один із засновників та ідеологів київської “Старої Громади”. З 1878 р. – професор історії Київського університету.

13. Михайло Драгоманов (1841–1895) – видатний український вчений, історик, політичний мислитель, етнолог, громадсько-політичний діяч.

14. Дмитро Донцов (1883–1973) – український публіцист і літературний критик, родом з Мелітополя. Член РУП і УСДРП, з 1918 р. – член Головної Управи партії Українських хліборобів-демократів, за Української Держави – голова Українського телеграфного агентства, редактор журналів ЛНВ (1922–1932) і “Вісник” (1933–1939). Головні твори: “Підстави нашої політики” (1921), “Націоналізм” (1926), “Дух нашої давнини” (1944). Еволюціонував від прихильника соціалізму до ідеолога інтегрального націоналізму.

15. “Конгрес націоналістів у Відні” – I Конгрес Українських Націоналістів, на якому було створено Організацію Українських Націоналістів (ОУН) та обрано Провід Українських Націоналістів (ПУН) на чолі з Є. Коновальцем, проходив у Відні з 28 січня до 3 лютого 1929 р. Конгрес прийняв низку резолюцій та відозву. ОУН перебрала традиції визвольних змагань, які до цього часу вела Українська Військова Організація та інші націоналістичні організації чи союзи.

16. Добруджа – історична область між пониззям Дунаю і Чорним морем. Територія Добруджі охоплює південно-східну частину Румунії та північно-східну частину Болгарії. Заселена різними народами, в тому числі й українцями, які становили 2,8% всього населення, тобто 25 тисяч осіб. Українці заселяли головним чином дельту Дунаю й становили там біля 40% населення. Їхні поселення безпосередньо пов’язані з українською національною територією на північ від Дунаю.

17. Василь Мудрий (1893–1966) – український громадсько-політичний діяч, у 1919 р. – голова Українського національного союзу. Квестор Українського (таємного) університету у Львові (1920–1925). Редактор газети “Діло” (1927–1935), голова УНДО, віце-маршал Польського сейму, прихильник “нормалізації” українсько-польських відносин.

18. Іван Кедрин (псевдонім Івана Рудницького, 1896–1995) – український галицький журналіст і політичний діяч, член Центрального комітету УНДО, співробітник газети “Діло”, член редакції щоденної газети “Свобода” у США.

19. Іван Тиктор (1896–1982) – видавець і підприємець, старшина Українських Січових Стрільців. Після закінчення Першої світової війни здобув вищу торговельну освіту. З 1923 р. разом із групою колишніх старшин українських армій розгорнув видавничу діяльність, а з 1932 р. – керівник і власник концерну “Українська Преса” (6 часописів тиражем 100 000 примірників). Видав “Велику історію України”, “Історію українського війська”, “Історію української культури”, “Всесвітню історію” та ін. (всього близько 500 назв). У 1941–1943 рр. займався видавничою діяльністю на Волині. Після війни – в еміграції.

20. Антін Крезуб – псевдонім Осипа Думіна (1893–1945). В роки Першої світової війни – старшина австрійської армії, полонений у 1917 р. Один із організаторів київських Січових Стрільців, учасник протигетьманського повстання (1918 р.), командир сотні, куреня, полку та Групи Січових Стрільців (1918–1919 р.). Член Центрального Повстанського Комітету у Києві (літо 1921 р.). Після поразки українських визвольних змагань – в еміграції у Німеччині. Автор низки статей та окремих книг про визвольні змагання. Співробітник Східного інституту в Кенігсберзі. Основна праця – “Історія Легіону Українських Січових Стрільців (1936 р.). Після 1945 р. його доля невідома.

21. Карл Петерсон – професор, у 30-х роках завідував кафедрою нової і новітньої історії університету м. Кіль (Німеччина).

22. Володимир Залозецький Сас (1896–1959) – український громадсько-політичний діяч, вчений-мистецтвознавець, історик мистецтва. Член УСХД. Був одним з ініціаторів створення, автором Статуту і Регламенту Організації галицької гетьмансько-монархічної інтелігенції (1926). Після розколу УСХД – прихильник і послідовник В. Липинського, один із засновників Братства українських класократів-монархістів, гетьманців. Професор Українського вільного університету у Празі, Українського наукового інституту в Берліні, Української католицької богословської академії у Львові, Віденського університету.